

Олександра В. Фарат, Володимир П. Залуцький
**ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ КЛАСТЕРІВ
ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ**

У статті на основі аналізу літературних джерел визначено базові проблеми розвитку кластерних об'єднань підприємств в Україні. Проаналізовано практику провідних країн світу у сфері розвитку кластерів, на основі узагальнення якої запропоновано ряд заходів з подолання перешкод на шляху розвитку кластерної парадигми в Україні.

Ключові слова: кластер; кластеризація економіки; високотехнологічна продукція.

Табл. 1. Літ. 16.

Александра В. Фарат, Владимир П. Залуцкий
**ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННЫХ КЛАСТЕРОВ
ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ**

В статье на основе анализа литературных источников определены базовые проблемы развития кластерных объединений предприятий в Украине. Проанализирована практика ведущих стран мира в области развития кластеров, на основе обобщения которой предложен ряд мер по преодолению препятствий на пути развития кластерной парадигмы в Украине.

Ключевые слова: кластер; кластеризация экономики; высокотехнологичная продукция.

Oleksandra V. Farat¹, Volodymyr P. Zalutskyi²
**PROBLEMS IN INNOVATIVE CLUSTERS DEVELOPMENT
AT INDUSTRIAL ENTERPRISES**

Based on the analysis of literature review the key problems of cluster associations development in Ukraine have been identified. Practices of leading countries in the field of cluster development are analyzed. Based on its generalization a number of measures to overcome the obstacles in the development of multicluster paradigm in Ukraine is suggested.

Keywords: cluster; clusterization of economy; high-tech products.

Постановка проблеми. Орієнтація господарських систем усіх структурних рівнів на оптимізацію інноваційної діяльності є необхідною базисною основою розвитку підприємництва, що вимагає такого інституційного забезпечення, яке б характеризувалось гармонізованою компатибільністю з міжнародною практикою і традиціями.

Сьогодні як в економічному, так і політичному житті Україні все чіткіше виділяється тенденція до інтеграції в міжнародний економічний простір, найяскравішим підтвердженням чого є Угода про асоціацію з Європейським Союзом.

Фундаментальними засадами розвитку євроінтеграційної політики України повинна бути реалізація загальнодержавних і регіонально орієнтованих стратегічних програм розвитку, спрямованих на адаптацію вітчизняної промисловості до стандартів ЄС (серії EN29000 і EN 45000, стандартів соціального забезпечення населення тощо) і забезпечення конкурентних переваг.

¹ National University "Lviv Polytechnics", Ukraine.

² National University "Lviv Polytechnics", Ukraine.

Кластеризація інноваційних ініціатив суб'єктів підприємництва є важливим вектором прискорення інтеграційних процесів в європейський економічний простір. Однак у процесі їх створення та розвитку виникає низка проблем як інституційно-правового, так і економічного характеру. Тому проблема пошуку шляхів ліквідації бар'єрів формування та розвитку кластерів є одним з головних стратегічних пріоритетів інноваційного розвитку промислових підприємств.

Кластерна структура організації господарської діяльності сьогодні визнається найбільш ефективною, оскільки дозволяє оптимізувати протікання бізнес-процесів на мікро-, мезо- і макрорівнях. Поширення кластерної моделі ведення бізнесу нерозривно пов'язане з системним реформуванням національної економіки, оскільки стимулює трансформаційні зміни в її технологічній багатокладності, що є необхідною умовою для розвитку виробництв високотехнологічної продукції.

Аналіз останніх публікацій. Різним аспектам розвитку кластерних об'єднань підприємств присвячена значна кількість наукових досліджень у розвинутих країнах світу. До вітчизняних науковців, які досліджують проблеми розвитку кластерів в Україні, належать: Л.М. Бандоріна [5], І.В. Вишнякова [7], Л.М. Матросова [11], С. Мицюк [12], Л.В. Оболенцева [13], О.А. Чупайленко [15] та ін.

Метою дослідження є встановлення наявних на сучасному етапі перепон на шляху розвитку кластерних об'єднань підприємств в Україні, аналіз зарубіжного досвіду в створенні кластерів та пошук можливих шляхів їх подолання.

Основні результати дослідження. Дослідження галузевої структури промисловості України в розрізі технологічних укладів виробництва за регіонами свідчать, що на високотехнологічні галузі, які відносяться до VI-го технологічного укладу (системи штучного інтелекту, біотехнології, глобальні інформаційні мережі), припадає 1–3% обсягів промислового виробництва. Що ж стосується середньовисокотехнологічних галузей V-го технологічного укладу (фармацевтична промисловість, виробництво електронного та електричного устаткування, машинобудування), то на них припадає 6–8% обсягів промислового виробництва. Здебільшого вони зосереджені в Харківській, Київській та Львівській областях. Найбільшу частку в структурі промислового виробництва в Україні (49–53%) займають низькотехнологічні галузі III-го технологічного укладу (виробництво та переробка сировини), які переважно зосереджені в Полтавській, Запорізькій, Донецькій та Луганській областях [14].

Отже, застаріла технологічна багатокладність економіки України є однією з визначальних перепон на шляху розвитку кластерів, зокрема тих, що спеціалізуються на виробництві високотехнологічної продукції.

Очевидно, що розвиток кластерів в Україні є нагальною необхідністю, викликану сучасними економічними та геополітичними відносинами України. Однак їх створення та розвиток потребують проведення відповідної роботи, а саме раціонального вибору галузей, в яких діятимуть кластери, обґрунтування доцільності їх створення, вибір підприємств, що будуть інтегруватись тощо. Проте головним завданням є вибір сценарію створення того

чи іншого кластеру, тобто системи вихідних принципів, на основі яких він створюватиметься і розвиватиметься.

У міжнародній практиці виділяють такі сценарії формування кластерних об'єднань [9]:

1. Техніко-реалізаційний — базується на взаємодії розробників комплексних технологічних рішень та фундаментальної науки шляхом створення комерційно затребуваних, наукоємних, ефективних технологій.

2. Організаційно-виробничий — передбачає оптимізацію вибору того чи іншого типу виробництва, базуючись на результатах випробувань дослідно-експериментальних зразків продукції.

3. Маркетинговий — реалізація даного сценарію базується на створенні або використанні систем маркетингових мереж і дилерів, що створюються одним з учасників кластерного об'єднання.

4. Інвестиційний — базується на обґрунтуванні перспективності створення певного продукту; аналізі альтернативних шляхів організації та реалізації кластера; оцінці можливих ризиків при реалізації як самих проектів, так і їх окремих етапів; здійсненні постійного аналізу впливу стабільності попиту на кінцеві результати реалізації проектів в залежності від вартості товарів.

5. Кадровий — передбачає здійснення підготовки кадрів, що будуть здатними працювати за умов високої невизначеності, технологічної гнучкості, безперервної взаємодії носіїв широких професійних якостей та видозміни сучасного виробництва.

6. Інституційно-організаційний — ґрунтується на визначенні того, як має формуватись та розвиватись кластер. За сучасних умов допускається співорганізація в структурі кластерного об'єднання як мінімум 4 крупних технологічних груп, які формують його технологічну основу, а саме: промислово-технологічні групи, центри розробок, сучасні наукові лабораторії та маркетингові групи.

Аналізуючи сутнісні характеристики кожного із сценаріїв, можна стверджувати, що в сучасних умовах господарювання найбільш доцільним є інституційно-організаційний сценарій створення кластеру, оскільки він передбачає найширшу коопераційну інтеграцію всіх елементів промислової та інноваційно-інвестиційної інфраструктур.

Однак, як в процесі створення, так і в подальшому функціонуванні кластери можуть стикатися з низкою проблем.

Узагальнення огляду літературних джерел [11; 13; 16] дозволило ідентифікувати такі проблеми:

1. Відсутність достатнього нормативного забезпечення створення та розвитку кластерів в Україні (ст. 118 Господарського кодексу України регламентує, що об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань. Ст. 120 визначає такі організаційно-правові форми організації об'єднань підприємств, як корпорації, асоціації, концерни, консорціуми. У ст. 127 визначено форми об'єднання інтересів підприємств (союзи, спілки, асоціації підприємців тощо) [1]. Жодна зі статей Господарського кодексу не регламентує такий

різновид об'єднання підприємств, як кластери, із зазначенням відповідних критеріїв здійснення ними господарської діяльності).

2. Недосконала програмно-цільова база забезпечення виконання кластерних стратегій. Існуючі програми здебільшого орієнтуються на окремі галузі національного господарства, а не на виробництво високотехнологічної продукції. Прикладами таких державних програм є: Концепція Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 р. [4], Концепція Державної цільової програми розвитку земельних відносин в Україні на період до 2020 р. [3], Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р. [2].

3. Відсутність належних комунікацій між наукою, бізнесом та владою. Дана проблема зумовлена неефективним державно-приватним партнерством у сфері розробки, апробації та впровадження в діяльність господарюючих суб'єктів інноваційних рішень, що ускладнює можливості адаптації нових технологій на вітчизняних підприємствах, як самостійно господарюючих суб'єктів, так і в співробітництві з профільними інституціями. Сьогодні існує доволі широке коло інституцій, діяльність яких спрямована на сприяння здійсненню трансферного обміну інноваціями, а саме: Український центр інноватики та патентно-інформаційних послуг, Європейська мережа інноваційних релей-центрів (IRC-network), Національний інформаційний центр із співробітництва з ЄС у сфері науки і технологій, Українська мережа трансферу технологій (UTTN), Громадська мережа трансферу ідей в технології («Мережа ТІТ» або Web TIT) тощо) [10].

4. Недостатній рівень розвитку інституційного середовища підтримки впровадження інновацій та розвитку бізнесу (дана проблема зумовлена недостатнім державним стимулюванням розвитку академічного підприємництва — виду господарської діяльності, що базується на створенні новітніх технологій та процесів, головною метою впровадження яких є оптимізація виробничих та управлінських процесів на підприємствах).

5. Корупційні механізми у частині урядових гарантій, цільового фінансування з позабюджетних фондів, державного кредитування та проведення тендерів, що зумовлює розвиток схем відмивання коштів, і як наслідок — неповне або несвоєчасне виконання державних інвестиційно-інноваційних програм.

6. Недостатня інвестиційна привабливість окремих регіонів, що зумовлено несприятливими економічними, соціальними, політичними, правовими та екологічними чинниками, які впливають на рішення потенційних інвесторів.

7. Незацікавленість малих та середніх господарюючих суб'єктів в об'єднанні у великі виробничі системи через недостатність преференцій, пов'язаних з венчурною діяльністю, а також технологічним оновленням основних виробничих фондів.

8. Відсутність достатнього доступу учасників кластерних об'єднань до кредитних ресурсів, необхідних для реалізації інноваційних проектів. Крім того в умовах нестабільного валютного курсу кредитні кошти є досить дорогими.

9. Недостатня кількість висококваліфікованих інноваційних менеджерів — управлінців вищої та середньої ланки керівництва компанією, функція-

ми яких є безперервний моніторинг ринку інновацій, обґрунтування доцільності та подальшої інтеграції інноваційних підходів у господарську діяльність на всіх її функціонально-структурних рівнях.

Для подолання вищезазначених проблем на шляху розвитку кластерів в Україні доцільно проаналізувати зарубіжний досвід створення та розвитку кластерів. Наприклад, у таких країнах, як Данія, Фінляндія, Австрія, Угорщина, Польща, Словенія, Словаччина, Чехія, Румунія, для розвитку кластерних об'єднань проводились наступні заходи [7]:

1. Реалізація урядами комплексних фінансово-економічних реформ.
2. Залучення експертів для аналізу перспектив розвитку кластерів.
3. Створення рад, департаментів, інститутів, діяльність яких спрямована на підтримку розвитку підприємництва на всіх структурних рівнях.
4. Розробка концепцій проведення ринкових реформ і кластеризації економіки.
5. Створення програм фінансової, правової і технічної підтримки інноваційних проектів, що виконуються кластерними структурами.

Угорщина, Польща, Словенія, Словаччина та Чехія для розвитку кластерів задіявали фахівців «Центральної європейської ініціативи» та залучали фінансову підтримку з боку фінансових установ ЄС, зокрема ЄБРР [7].

Для прикладу, в Угорщині до 2003 р. було створено інноваційну систему з понад 150 кластерів за наступними напрямками: текстильне виробництво, будівництво, оптична механіка, термальні води, деревообробка, автомобілебудування, електроніка, харчова продукція тощо. В Угорщині функціонує понад 75 промислових парків, які об'єднують 556 підприємств, на яких працює 60 тис. осіб. Промислові парки в Угорщині користуються істотними митними та податковими пільгами. Окрім цього, упродовж 2005–2009 рр. урядовими програмами на створення інноваційних кластерів та технологічних платформ виділено 26 млрд євро. 7 млн євро виділено на підтримку малого інноваційного бізнесу, 50 млн євро — на розвиток мережі бізнес-інкубаторів, які забезпечують підтримку малих компаній на ранніх стадіях їх розвитку та 80 млн євро — на посилення зв'язків між промисловістю та університетами [8].

Яскраві приклади кластеризації економіки простежуються також у Німеччині, Італії, Фінляндії, Норвегії, Нідерландах, Ісландії, Японії, США, Туреччині, Польщі, Словенії, Болгарії, Казахстані, Білорусі тощо. Для прикладу, повністю кластеризовано є економіки Фінляндії та Голландії, в структурі яких діє 9 та 20 кластерів відповідно. У Данії нараховується 29 кластерів, участь в яких беруть 40% усіх наявних в країні підприємств, що забезпечує 60% експорту. Трансграничні кластери з Італією, Німеччиною, Угорщиною та Швейцарією функціонують в Австрії. Зокрема, до найвідоміших кластерів на території Європи можна віднести контейнерний порт Роттердаму (Голландія), центр діамантів у Антверпені (Бельгія), Лондонський поштовий і логістичний центр Сохо (Велика Британія), технологічний парк машинобудування для друкарської галузі Гейдельберг (Німеччина), Лондонський фінансовий центр Сіті (Велика Британія) та ін. У США нараховується понад 300 кластерів, джерелом появи яких став розвиток зв'язків між бізнесом та академічними університетами в Силіконовій Долині [11].

Вищезазначені приклади кластеризації господарських систем різних країн свідчать про ефективність даної моделі ведення колективного бізнесу та глибоке зацікавлення в їх подальшому розвитку з боку провідних країн світу. Як попередньо зазначалось, Львівська область є одним з лідерів за розвитком кластерних структур в Україні. Зокрема, тут функціонують «Львівський кластер інформаційних технологій та бізнес-послуг», «Кластер деревообробки та меблевого виробництва», кластер «Розділля» та ін. Підтвердженням даного твердження є і те, що в 2009 р. міжнародною консалтинговою фірмою KPMG м. Львів було визнано одним з найбільш адаптованих для розвитку аутсорсингу в сфері інформаційних технологій. Перевагами м. Львова в порівнянні з іншими містами України є:

1. Нижчі в порівнянні з Києвом або іншими містами Європи витрати, необхідні для входження на ринок нових компаній.

2. Наявність високоякісних людських ресурсів, підготовку яких забезпечують два провідних ВНЗ України: Львівський національний університет ім. І. Франка та Національний університет «Львівська політехніка».

3. Наявність історично сформованої культурної близькості до Європи.

4. Вигідне економічне розташування, зокрема, близькість до провідних бізнес-центрів Європи – Цюриху, Берліну та Амстердаму.

5. Наявність розвинутої інфраструктури, яка зазнала суттєвого оновлення в зв'язку з проведенням чемпіонату Європи з футболу Євро-2012 [6].

З урахуванням вигідного гео економічного розташування Львівської області доцільно розробляти стратегічні плани щодо розвитку міждержавного кластерного співробітництва у високотехнологічних галузях економіки, зокрема між Україною та Польщею.

Зауважимо, що крім Львівської області, кластерна парадигма почала також розвиватися і в Хмельницькій області. Початкові етапи її розвитку на рівні регіонів засвідчили переваги моделі мережевої економіки над іншими регіональними системами організації господарської діяльності.

В Україні близькими до кластерних об'єднань є організації, що формуються в регіонах, де співпраця різних господарюючих суб'єктів здійснюється в межах єдиного організаційного об'єднання. До таких організаційних об'єднань можна віднести: ПАТ «Новокраматорський машинобудівний завод», концерни ПАТ «Стірол» та ПрАТ «Норд». Виробничі структури такого типу формувалися різними шляхами: на основі створення нових господарських структур (ПАТ «Оболонь»); шляхом укрупнення науково-виробничих і виробничих об'єднань (концерн ПАТ «Радон») та побудови крупних виробничо-фінансових систем (ПрАТ «Укрпідшипник»). У наукових та підприємницьких колах існує думка, що група компаній «Біокон» є високотехнологічним фармацевтичним кластером, який інтегрує низку компаній, які функціонують на всіх ланках гуртово-роздрібного ринкового сегменту [16].

Якщо ж говорити про високотехнологічні кластери, то сьогодні в Україні налічується понад 10 інноваційних кластерів. Серед них: «Нові машини» (м. Дніпропетровськ); «Енергетика сталого розвитку» (м. Київ); «Нові матеріали» (м. Харків); «Біотехнології» (м. Львів); «Технології інформаційного суспільства» (м. Київ) та інші [15].

Отже, в Україні вже закладено підвалини для розвитку кластерних об'єднань. Однак їх розвиток гальмують численні перепони інституційно-правового та економічного характеру, для подолання яких необхідно: реалізувати системні реформи, які повинні забезпечити гармонізацію вітчизняного та європейського господарського законодавства; створити механізми налагодження міждержавної кластерної співпраці з економічно розвинутими країнами світу, зокрема, з країнами ЄС з метою оптимізації процесів економічної євроінтеграції.

У табл. 1 наведено проблеми розвитку кластерних об'єднань підприємств та зазначено заходи, що рекомендується провести для їх подолання.

Таблиця 1. Проблеми розвитку кластерів в Україні та заходи з їх подолання*

№	Проблема	Захід
1	Відсутність достатнього нормативного забезпечення створення та розвитку кластерів в Україні	1.1. Гармонізація вітчизняного господарського та податкового законодавства стосовно діяльності кластерів у відповідності до законодавства ЄС та США
2	Недосконала програмно-цільова база забезпечення виконання кластерних стратегій	2.1. Розробка державних програм та концепції інноваційного розвитку галузей промисловості на засадах кластерної парадигми. 2.2. Кооперація у загальноєвропейські програми розвитку промислових секторів економіки. 2.3. Перейняття практик провідних країн з розвитку та становлення кластерних об'єднань підприємств.
3	Відсутність належних комунікацій між наукою, бізнесом та владою	3.1. Ліквідація фрагментарної структури інноваційної інфраструктури. 3.2. Сприяння в зростанні ефективності роботи сектора генерації знань.
4	Недостатній рівень розвитку інституційного середовища підтримки впровадження інновацій та розвитку бізнесу	4.1. Сприяння зростанню попиту на інновації зі сторони більшої частини галузей національного господарства. 4.2. Забезпечення підтримки інноваційних процесів протягом періодів генерації, комерціалізації та запровадження інновацій.
5	Неподолана корупція у частині урядових гарантій, цільового фінансування з позабюджетних фондів, державного кредитування та проведення тендерів	5.1. Посилення державного та громадського контролю за виконанням державних зобов'язань стосовно розвитку кластерів на всіх етапах їх виконання. 5.2. Удосконалення антикорупційного законодавства.
6	Недостатня інвестиційна привабливість окремих регіонів	6.1. Визначення та мінімізація впливу негативних факторів економічного, соціального, політичного, природного характеру на розвиток інвестиційного середовища в розрізі регіональних економічних систем з точки зору внутрішніх та зовнішніх інвесторів.
7	Незацікавленість малих та середніх господарюючих суб'єктів щодо об'єднання у великі виробничі системи	7.1. Встановлення системи пільг податкового та митного характеру для новостворених господарських об'єднань.

Закінчення табл. 1

№	Проблема	Захід
8	Відсутність достатнього доступу учасників кластерних об'єднань до кредитних ресурсів, необхідних для забезпечення реалізації інноваційних проектів	8.1. Формування нових спеціалізованих фондів державного стимулювання розвитку кластерів. 8.2. Забезпечення доступу до державних та комерційних кредитних ресурсів. 8.3. Надання кредитів під пільгові відсотки або часткове відшкодування тіла кредиту для кластерних об'єднань.
9	Недостатня кількість висококваліфікованих інноваційних менеджерів	9.1. Розвиток програм закордонного стажування управлінського персоналу.

* складено за даними [5; 7; 9; 11; 13].

Очікуваним результатом реалізації зазначених у табл. 1 заходів стане [12]: зростання конкурентоспроможності учасників кластерного об'єднання через впровадження новітніх технологій, забезпечення зайнятості за умов реформування крупних підприємств та аутсорсингу, скорочення витрат та зростання ефективності відповідних наукоємних послуг завдяки досягненню синергічного ефекту та уніфікації підходів в інжинірингу, логістиці, менеджменті якості, інформаційних технологіях тощо, досягнення консолідації в лобюванні інтересів учасників кластерного об'єднання в різних органах влади.

Досягнення цих цілей забезпечуватиме створення базисних основ для стимулювання подальшого інноваційного розвитку вітчизняної промисловості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розвиток інноваційних кластерів в Україні повинен виступати ключовим пріоритетом розвитку національного промислового комплексу, оскільки саме вони дозволять по новому репозиціонувати на міжнародних товарних ринках як саму продукцію, так і країну, що її виробляє.

Очевидно, що для організації діяльності кластерів, які спеціалізуються на випуску високотехнологічної продукції, найоптимальнішим є інституційно-організаційний сценарій створення, він компанує всі складові, необхідні для організації випуску та збуту даної продукції.

Однак, доцільно зінтегрувати характеристики інституційно-організаційного та кадрового сценаріїв розвитку, оскільки поряд з наявністю технологічної бази для здійснення виробництва та збуту готової продукції, для повної реалізації переваг об'єднанням доцільно формувати власні висококваліфіковані кадри, які характеризуватимуться здатністю до інноваційного управління. Такий крок надаватиме можливість більш ефективно долати проблеми, що виникають на шляху формування та розвитку кластерів, оскільки інноваційно спрямований інтелект є базисним ядром функціонування об'єднань даного типу.

Сьогодні в Україні функціонують та розвиваються кластерні об'єднання підприємств. Однак відсутність відповідного нормативно-правового забезпечення та економічних стимулів пригальмовує їх розвиток в Україні. Також визначальною проблемою їх становлення в Україні є застаріла технологічна

багатоукладність національної економічної системи, що не відповідає європейським аналогам, і тим самим є головною перепорою на шляху розвитку в Україні промислових кластерів.

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 №436-IV від зі змінами та доповненнями // zakon.rada.gov.ua.

2. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів від 19.09.2007 №1158 // zakon.rada.gov.ua.

3. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку земельних відносин в Україні на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 №743-р // zakon.rada.gov.ua.

4. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.07.2013 №603-р // zakon.rada.gov.ua.

5. Бандоріна Л.М., Скориход О.Б., Савчук Р.В. Основні напрями переходу до інноваційного соціально-орієнтованого типу економічного розвитку України // Економіка и управление.— 2012.— №1.— С. 74–78.

6. Веселовський С. Львів // Кластер інформаційних технологій та бізнес-послуг у місті Львові // it-bpo.lviv.ua.

7. Вишнякова І.В. Досвід становлення та розвитку кластерів в окремих країнах Північної, Східної і Центральної Європи // Вісник Запорізького національного університету.— 2011.— №1.— С. 184–192.

8. Гусенко О.С. Розвиток промислово-інноваційних кластерів у країнах Європи: стан та перспективи // Вісник соціально-економічних досліджень.— 2013.— Вип. 1.— С. 202–208.

9. Жарова Л.В. Міжнародна практика формування кластерів та можливості її адаптації для України // eep.org.ua.

10. Князь С.В. Формування і використання трансферного потенціалу інноваційного розвитку підприємства: Автореф. дис... докт. екон. наук: спец. 08.00.04 — Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). — Львів, 2013. — 54 с.

11. Матросова Л.М., Лященко О.В. Проблеми розвитку регіональних кластерних структур в Україні // Економічний вісник Донбасу.— 2011.— №3.— С. 42–46.

12. Мицюк С. Розвиток кластерів в національній економіці як ефективний механізм підвищення конкурентоспроможності // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка.— 2011.— №123.— С. 48–50.

13. Оболенцева Л.В. Кластеризація як напрям розвитку національної економіки: проблеми та перспективи // Економічні проблеми та перспективи розвитку житлово-комунального господарства на сучасному етапі: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20–22 жовтня 2010 р.; Мін-во з питань ЖКГ України, ХНАМГ). — Х.: ХНАМГ, 2010. — С. 173–176.

14. Чала Н.Д. Розвиток інноваційних кластерів як базова стратегія модернізації регіонів // Кластери як інструмент регіонального розвитку: Матеріали науково-практичного семінару (м. Феодосія, 16–20 липня 2012 р.) / За ред. проф. В.В. Мамонової. — Х.: ХарPI НАДУ, 2012. — С. 94–9.

15. Чупайленко О.А., Бєро В.Ю. Розширення функцій інноваційних кластерів в Україні // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку.— 2013.— №5.— С. 9–16.

16. Швед Т.В. Розвиток кластерів в Україні як фактор відновлення економічного зростання // Наукові праці Національного університету харчових технологій.— 2011.— №40.— С. 197–201.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014.